

Приложение на лингвокултурния културематичен подход към приказни текстове – към калибриране на модела

Елица Георгиева

Application of the Culturemic Analysis to Fairy Tales – an Attempt to Refine the Model: The paper examines the culturemic model of language investigation and looks at ways in which it can be refined so as to account for the specificity of fairy tales as an object of study, i.e. complete, longer texts whose interpretation depends on a number of factors. A top-down approach of text analysis could be viable when extracting the culturemes from fairy tales.

Key words: cultureme, culturemic analysis, fairy tales, cultural linguistics

ВЪВЕДЕНИЕ

Един от аспектите на мисленето и културата, който със сигурност намира отражение в езика, е ценностната система: разделянето на нещата на добри или лоши, верни или грешни, намира директна реализация в езика чрез категоризирането на понятията и е доказателство за директната връзка, която съществува между ценности и език. Лингвокултурния подход с приложение на културемата, разработен в Русенски университет, цели именно експлицирането на аксиоматично-обогатените значения и смисли, които носят единиците на езика. В множество лингво-културологични изследвания на български и английски език до този момент Р. Петрова показва, че при аксиологически насочено разбиране за културната семантика, културемата се оказва изключително подходяща единица за лингвокултурно описание (вж. [3], [4], [5], [6], [7]). Но докато в така цитираните изследвания културемата и посланието се прилагат предимно към паремии в качеството им на прецедентни автосемантични изреченски текстове, целта на настоящата разработка е да потърси приложението на подхода при представянето на културните и аксиологически маркирани значения в литературните или фолклорни приказки като хранилище на човешката мъдрост, знанията и разбиранията за света и ценностната система на различни общности. И тъй като няма история без разказвач, приказките предоставят идеалната възможност за разкриване на ценностната система на разказвача, на слушателите/читателите, но също така и тази на древната общност, създала праформата или инварианта, за да се достигне до взаимодействащите си елементи от митологията, религията, обредите и обичаите на тази общност и така до нейната специфична картина на света.

ИЗЛОЖЕНИЕ

• Лингвокултурно изследване с приложение на културема – аспекти при анализ на разгърнати текстове.

Лингвокултурологията е сравнително млада област на научното знание, но от появата си през 90-те години на 20 век бележи бързо и бурно развитие. При лингвокултурологичните изследвания фокусът се поставя върху връзката между езика и културата, което прави възможно в хода на изследването да се опишат и очертаят портрета на „човека в езика“, характеристиките на националното мислене и манталитет, ценностната система на различни общности. С други думи, използвайки характерния за лингвокултурните изследвания инструментариум, става възможно едно „разчленяване на културата“ и изследване на нейните компоненти с оглед очертаване на връзката език-култура.

В този смисъл е важно да се дефинира вторият елемент от това ключово взаимоотношение. Следвайки традициите и постиженията на лингвокултурологичната школа в Русенски университет, ще приемем че „културата се свежда до

конкретна система от ценности и оценки, определяща живота на хората в едно общество” [7, стр. 59]. Така можем да приемем, че ценностите са едновременно същностен и определящ белег на дадена култура и като такъв „пронизват цялото вътрешно и външно битие на хората, които съставляват даден колектив, като се артикулират, съхраняват и предават на следващите поколения чрез езика.“ [3, стр. 43]. Това поставя аксиологическия аспект в центъра на лингвокултурните изследвания, които целят експлицирането на културната семантика на езика.

Лингвокултурният подход с приложение на културема е преимуществено аксиологичен и позволява да се разкрие цяла съвкупност от оценъчно-обагнени същности. Най-общо можем да дефинираме културемите като „нередуцируеми вербализирани семантични единици с отчетливи аксиологически (положителни и отрицателни) характеристики, на които може да се разложи дадена езикова единица, включително и текст“ [6, стр. 4]. Те се обозначават най-често със съществителни имена, придружени със знака плюс или минус, например *трудолюбие (+)*, *мързел (-)* и пр. Експлицираните в своята пълнота и взаимна зависимост културеми, които влизат в състава на определена по-кратка или по-дълга езикова единица, я представят като своеобразно и уникално съчетание от първични, елементарни, културни същности и на практика ни позволяват да достигнем до комплексното ценностно-оценъчно значение на текста. Културемата се открива по пътя на текстово преобразуване, след като към текста се зададе въпросът: „Какво утвърждава/отрича този текст?“ При иронични текстове знакът на културемата се определя с въпрос за установяване на посланието: „Какво ни съветва да правим/ да не правим и т.н. този текст?“ Културемата може да се представи както с дума, така и с по-сложна номинативна единица (синтагма).

Лингвокултурното изследване с приложение на културемата като цяло се състои от три етапа:

1. Културематичен анализ, който цели извличането на всички културеми от текста.
2. Културематично описание, което ги обединява тематично в йерархична система.
3. Лингвокултурна интерпретация на данните от описанието

Но докато приложението на културемите към паремии и фразеологизми е сравнително безпроблемно и еднозначно, не така стоят нещата, когато става въпрос за разгърнат текст, особено по отношение на първата стъпка в модела. Така например, в един разгърнат текст всички нива на езиковата система са сложно преплетени и чрез избора на определени граматични или лексикални форми пред други се реализират различни значения. Безспорно съществува връзка между специфичния избор на езикови средства и начина, по който се изразяват културни ценности или идеологически убеждения (вж. [13]). Така трябва да се има предвид не само цялостното послание на текста, което често е изразено по експлицитен начин в поуката. Внушение се постига и имплицитно, чрез конкретните езикови единици, съставляващи текста.

От друга страна интерпретацията на литературния текст от читателя никога не е и не може да бъде еднозначна, като за това допринасят множество фактори: нивото на езиковата компетентност, но също и /не/разпознаването на културно-специфичните референции и значения, които често не се споделят в еднаква степен от членовете на дадена езикова общност. Отдалечеността на автора и читателите във времето и пространството също е от значение, също както и ценностната система, знанията и разбираня на възприемачия текст.

С оглед на това, за да се избегне неизбежната субективност, културематичният анализ на приказния текст би трябвало да включва последователно различняване на културно-ценностното съдържание на текста, като се имат предвид всички езикови нива, които го изграждат, и отчитане на културно-обоснования избор на

езикови форми. На този етап смятаме, че подходът от общото към конкретното (top-down approach), т.е. анализът на текста на приказката като дискурс и разлагането му на съставлящите го езикови компоненти, ще позволи по-пълно извличане на наличните аксиоматично обогрени значения и послания.

• **Приказката като наратив**

Разглеждането на приказката от жанрова гледна точка в едно лингвокултурно изследване би дало важна информация за това как определени езикови структури и форми участват в изграждането на различни видове текст и следователно на различни значения, защото според изследователите на различните типове жанр, този избор не е случаен. Различните дефиниции на понятието жанр отразяват тези схващания. Според Джеймисън „в своята същност жанровете представляват литературни институции, т.е. социални договори между автора и определена публика, чиято функция е да определи правилната употреба на даден културен артефакт“ [10]. Според Кристи и Ротари [9], теоретици в областта на системно-функционалната лингвистика, езикът се използва за изграждане на значения и следователно хората във всяка култура развиват характерни шаблонизирани начини за използване на езика, така че да може да се обслужва сложната конфигурация от човешки функции и дейности. В такъв случай шаблонизираните модели представляват социални конструи, създадени поради постоянната и непроменлива нужда на хората да организират, контролират и следователно да разберат техния свят. С други думи, при използването на езика става въпрос за избор и конструираното значение зависи от него: структурата се определя от функциите на общността и също сама по себе си би трябвало да носи културни смисли и значения както на ниво текст, но също и по отношение на контекста, така както е отразен в текста.

Наративният жанр, към който принадлежат и приказките, е един от най-добре изучените дискурсни типове в световен мащаб; разказването на истории е характерно за всяка култура и се счита, че това е една от най-разпространените и основни форми за предаване на знанията на човечеството. Един от най-широко използваните и цитирани аналитични модели за описание на наративния жанр е този на Лабов [12] и Лабов и Уалетцки [13]. Според авторите повествованието може да бъде разделено на няколко основни етапа: резюме, ориентация, усложнение на действието, оценка, развързка и край. Тези елементи могат да бъдат различно представени в различните истории. Подходът им е определено синтактичен и поради това голямо внимание се отдава на описанието на изреченията и фразите, реализирани в повърхнинната структура. Лабов подчертава „фундаменталната простота“ на синтаксиса в един наративен текст: използват се предимно прости глаголни времена, като основната линия на повествованието се изразява или с минало просто или сегашно просто време (за английски език).

След като е описал основните характеристики на синтаксиса на наративния текст, Лабов повдига следните въпроси: „При положение, че изреченията/фразите в наративния текст имат толкова проста организация, можем да се запитаме: къде, кога и защо наблюдаваме отклонение на модела? След като сложните синтактични структури са сравнително редки в текста, тогава когато те са налице, би трябвало да са маркирани и да носят определен ефект. Всъщност, нашите изследвания показват, че такива отклонения от основния синтактичен модел имат подчертан оценъчен ефект“ [12, стр. 378].

С други думи, Лабов поставя знак за равенство между усложнената синтактична структура и ценностно-оценъчната сила на текста. Следователно можем да твърдим, че ценностно-оценъчната страна на текста на приказката се изразява с усложнени синтактични структури и обратно – усложненият синтаксис е сигнал за ценностно-оценъчни елементи. Въпреки, че моделът на Лабов се прилага предимно

към устни форми, нашето убеждение е, че той би могъл да се приложи и към приказни текстове с цел достигане до посланието и следователно до културемите в текста. Без съмнение, на лексикално и фонетично ниво (особено при устните форми) също можем да намерим експресивно-оценъчни елементи.

Както отбелязва Слишкин [2] прецедентните текстове винаги се вписват в идеологическия контекст на епохата. Следователно историята на възникване на жанра литературна приказка, начинът по който устната фолклорна приказка се превръща в литературна такава между 16-19 век също може да ни даде ценни насоки за размисъл, особено по отношение на контекста. Зайпс [14], който именно изследва този процес, стига до извода, че много от авторите на приказки за деца действат идеологично, като представят в приказния текст своите разбирания за социалните условия и конфликти, но също така си и взаимодействат – както един с друг, така и с разказвачите на фолклорни истории. Така се стига до институционализиран дискурс, който се превръща в основа на приказния жанр и води до социализация чрез приказките и до интернализация на ценности: „авторите на приказки за деца влизат в диалог за ценностите и поведението със самата приказка, със съвременниците си – автори на приказки, с доминиращия социален код, с техните предполагаеми или известни малки и големи читатели. Формата на приказния дискурс, на конфигурацията вътре в приказките, е моделирана и обвързана с европейския цивилизационен процес, в който настъпват огромни промени през 16, 17, 18 век.” [14, стр. 10]

От гледна точка на съдържанието, може би биха се появили допълнителни значения, свързани с морфологията на приказката, т.е. „описание на приказката по съставните ѝ части и отношенията на частите помежду им и към цялото“ [3, стр. 28]. Мотивите в приказките, приказните типове, към които те принадлежат според различните световно възприети класификации, могат да очертаят един по-дълбок и общ аспект и да ни върнат към митологичното и сакралното начало на приказните текстове, като с това допринасят допълнително към изясняване на посланието на текста и културемите в него.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, приказките в качеството си на прецедентни текстове са идеален обект за лингвокултурно изследване, което би позволило да се изгради йерархична система на ценностите в дадена култура, пречупени през погледа на специфичната езикова личност, носител на тази култура. За да се извлекат по-пълно и точно културемите е необходимо отчитане както на контекста, така и на взаимодействието на всички значими елементи, от всички структурни равнища, които изграждат приказния текст.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Миленкова-Киен, Р. За термините наратив, наратология, наративна семиотика, <http://liternet.bg/publish4/kien/narativ.htm>, дата на достъп: 29.09.2015

[2] Слишкин, Г. Лингвокултурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе, Academia, 2000, Москва

[3] Петрова, Р. За пословиците и културата. – В: Ние и Другите. Библиотека Европейска. Русе: Печатна база при РУ „Ангел Кънчев“, 2004.

[4] Петрова, Р. Лингвокултурологично съпоставително изследване на английски и български пословици. Дисертация. София: БАН – Институт за български език, 2006.

[5] Петрова, Р. Културемата – единица за лингвокултурологични съпоставителни изследвания (върху материал от английски и български пословици). – В: В огледалния свят на езика и културата. Р. Русев и др.: ред. Русе: „Лени–Ан“, 2007.

[6] Петрова, Р. Някои бележки към културематичния анализ на лингвокултурния концепт "мъдрост" в Книгата на притчите, Библията на Крал Джеймс. // Проглас. Филологическо списание, 2009, брой XVIII, стр. 144-149, http://georgesg.info/belb/spisanija/proglas/2009.2/petrova_rumjana.pdf (дата на достъп: 29.09.2015)

[7] Петрова, Р. Културемите в Книга на притчите (The Book of Proverbs) в Авторизираната версия на Библията (AV/KJB). Русе: „Лени Ан“, 2012.

[8] Проп, В. Морфология на приказката. София: „Захарий Стоянов“, 2001.

[9] Christie, F., and J. Rothery. Genres and Writing: A response to Michael Rosen. – In: English in Australia, no 90, 1989, pp. 3-13.

[10] Jamison, F. The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act, Ithaca: Cornell University press, 1989, cit. in Zipes, 1989, p.4.

[11] Labov, W., and, J. Waletzky. Narrative analysis: oral versions of personal experience. – In: J. Helm (ed.), Essay on Verbal and Visual Arts, 1967, Seattle: American Ethnological Society, 12-44.

[12] Labov, W. "The Transformation of Experience in Narrative Syntax", chap. 9 of Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972, pp. 345-396,

[13] McCarthy, M., and R. Carter. Language as Discourse: Perspectives for Language Teaching. Longman Group Unlimited, 1994.

[14] Zipes, J., Fairy Tales and the Art of Subversion. New York: Wildman Press Inc., 1983.

За контакти:

Ст. преп. Елица Георгиева, Катедра „Чужди езици“, тел: 082/888 230, email: edgeorgieva@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.